

Bronisław Krap OSPPE

KERYGMATYCZNE WARTOŚCI KSIĄG MACHABEJSKICH (1) — TŁO HISTORYCZNO-LITERACKIE

Zarówno w Pierwszej jak i w Drugiej Księdze Machabejskiej prze-wija się element dydaktyczno-moralny. Księgi te podsuwają czytelnikowi, w zależności od sytuacji, rozwiązania problemów zasadniczych takich jak stosunek człowieka do Boga i bliźniego, w tym szczególnie wobec ojczyzny, tradycji religijnej i narodowej. Określają moralną postawę, którą należy przyjąć w wypadku zagrożenia wolności osobistej czy społecznej.

W obu Księgach zawarte jest charakterystyczne dlań orędzie zbawcze Boga, które można określić mianem kerygmatu. Sam termin bowiem oznacza nauczanie, głoszenie prawdy, przepowiadanie, wołanie czy uroczystą zachętę do przyjęcia wysłuchanego przemówienia. W kerygmacie sam Bóg przychodzi, aby zbawiać, leczyć, uzdrawiać¹. Innymi słowy, kerygmat to proklamacja dokonana w imię Boga². W sensie biblijno-teologicznym oznacza on „orędzie zbawcze, przekazywane w ramach posłannictwa misyjnego do Żydów i pogan, jakie zlecił objawiający je Bóg”³.

Ukazane w Księgach Machabejskich męczeństwo Eleazara i siedmiu braci Machabeuszy wraz z ich matką stanowi element jak najbardziej kerygmaticzny. Podobny charakter posiadają wszystkie zalecenia dydaktyczne dotyczące spraw religijnych, moralnych czy społecznych. Kerygmat zawiera także racja złożenia ofiary za zmarłych.

Artykuł niniejszy rozpoczyna cykl rozważań właśnie na temat kerygmaticznych wartości Ksiąg Machabejskich. Najpierw zostanie zwrócona uwaga na tło historyczne i literackie, gdyż dopiero na tej podstawie

¹ Por. S. Grzybek, *Kerygmaticzne wartości Pisma św.*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”. R. 1978, ss. 1—8; H. Daniel-Rops, *Co to jest Pismo św.*, Poznań 1959 s. 1; B. Pylak, *Teologia dogmatyczna*, w: *Dogmatyka katolicka*, t. 1, Lublin 1965 s. 180.

² Por. A. Retif, *Qu'est-ce que le Kerygme?*, „Nouvelle Revue Théologique” 71 (1949) ss. 913—922.

³ X. Léon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, oprac. pol. K. Romaniuk, Poznań-Warszawa 1973 s. 279.

można uchwycić zasadnicze wątki orędzia zbawczego skierowanego do narodu wybranego. Motyw kerygmatu przewija się bowiem poprzez treść historyczną i wyrażony jest w odpowiedniej szacie literackiej.

1. TŁO HISTORYCZNE

Treść kerygmaticzna Ksiąg Machabejskich jest ściśle związana z narodowym i religijnym życiem Izraelitów. Dotyczy okresu historycznego, w którym rządy sprawowali Seleucydzi, szczególnie Antioch IV Epifanes, pragnący przemocą zhellenizować podbitą pod swoje panowanie Palestynę. Hellenizacja szła w dwóch kierunkach: w kierunku wynaradawiania Izraelitów i w kierunku narzucania im nowej, hellenistycznej religii. Nic więc dziwnego, że taka postawa Seleucydów spotkała się z reakcją ze strony patriotów palestyńskich, na czele których stanęli Machabeusze.

W roku 323 przed Chr. zmarł Aleksander Wielki. Po jego śmierci rozległe państwo podzielono na dwie części. Zarząd nad Egiptem objął Ptolomeusz Lagi. Tam też założył swoją siedzibę. Królem Syrii ogłosił się zaś kilka lat później Seleukos⁴. Po licznych wojnach Seleucydów z Ptolomeuszami, Antioch III Wielki w piątej wyprawie po zdobyciu Gazy i zwycięstwie pod Panion, odebrał ostatecznie Palestynę Ptolomeuszowi. Było to w 198 r. przed Chr. Kilka lat później oddał ją Ptolomeuszowi V Epifanesowi w posagu za córkę swą Kleopatę⁵. Antioch IV Epifanes (175—163 przed Chr.), syn Antiocha III Wielkiego, po śmierci swego brata Seleukosa IV Filopatora (187—175 przed Chr.) odebrał Palestynę Egipcjom⁶. Od tego momentu rozpoczynają się dzieje opisane w Księgach Machabejskich.

Duży wpływ na mentalność Izraelitów wywarło ich współżycie z Grekami. Dotyczyło ono różnych dziedzin życia, przede wszystkim zaś wierzeń religijnych i kultury hellenistycznej. Żydzi jednak jako naród zachowywali swoją odrębność, starając się nie ulegać obcym wpływom. Mimo to w poszczególnych wypadkach wpływ grecki na niektórych Żydów był widoczny. Z biegiem czasu rozciągał on coraz szersze kręgi, co powodowało konflikt między judaizmem a hellenizmem. Wielką rolę w tym konflikcie odegrał król Antioch IV Epifanes.

Autor Pierwszej Księgi Machabejskiej określa Antiocha IV Epifanesa jako „korzeń (wszelkiego) grzechu” (1 Mch 1, 10)⁷. Mało pochlebna

⁴ Por. J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela. 'Antiquitates Judaicae'*, red. E. Dąbrowski, Poznań 1964 s. 560 (12, I).

⁵ 2 Mch 5, 1—4; por. J. Flawiusz, jw. ss. 574—575 (12, IV, 1).

⁶ Por. J. Flawiusz, jw. ss. 581—582 (12, IV, 11).

⁷ Por. A. Aymard, *Autour de l'avenement d'Antiochus IV. Historia* 2, Paris 1953 ss. 56—70.

jest charakterystyka króla pozostawiona przez starożytnych pisarzy. Antioch odznaczał się rozrzutnością, dla podwładnych był tyranem. Wielu sądziło, że jest człowiekiem umysłowo chorym⁸.

Antioch IV Epifanes zdawał sobie sprawę, że jego państwo jest zlepkiem wielu narodów. Stąd nie ustawał on w wysiłkach na rzecz jedności kraju. Elementami tworzącymi jedność państwa i chroniącymi go od ostatecznego upadku miały być, według koncepcji Antiocha, hellenistyczne wierzenia religijne oraz wysoko postawiona hellenistyczna kultura grecka. Proces wynaradawiania dokonywał się na dwóch odrębnych drogach. Pierwsza z nich to przenikanie powolne kultury hellenistycznej do wszystkich niemal dziedzin życia. Żydzi z konieczności musieli spotykać się z Grekami mieszkającymi w okolicznych miastach. Nie pozostawało to bez wpływu na ich kulturę. Wielu Żydów przyjmowało zwyczaje greckie, odstępując od rodzimych. Sądzili, że Prawo Mojżeszowe jest dla nich przyczyną zła. Dlatego właśnie Autor Pierwszej Księgi Machabejskiej nazywa ich ludźmi wiarołomnymi, bo zapomnieli o Prawie, o nauce proroków i historii własnego Narodu. Prawo zabraniało łączyć się Żydom z poganami. Z tego powodu — jak nauczają Prorocy — Bóg karze naród⁹.

Hellenizm zyskał zwolenników dzięki przychylniej postawie niektórych Żydów. W Jerozolimie pionierem hellenizmu był Jazon, który przekupstwem otrzymał godność arcykapłańską od króla¹⁰. Mając za sobą poparcie monarchy, wybudował obok świątyni gimnazjum jako ośrodek hellenizmu w Jerozolimie. Przy gimnazjum postawił hale i boiska sportowe, na które chętnie uczęszczali nawet kapłani, zaniedbując służbę w świątyni.

Autor Drugiej Księgi Machabejskiej tak o tym pisze: „Nastąpiło tak wielkie rozkrzewienie hellenizmu i taka moda na obce obyczaje, pod wpływem niezwyklej nikczemności bezbożnika, arcykapłana Jazona, że kapłani nie okazywali już żadnej gorliwości w służbie ołtarza, ale gardząc świątynią i zaniedbując ofiary, zaraz na sygnał (do rzucania) dyskiem spieszyli się, aby wziąć udział w niezgodnych z Prawem ćwiczeniach palestry” (2 Mch 4, 13—14)¹¹.

Młodzież zaś, która uczyła się w gimnazjum, często była narazona na szyderstwa z powodu obrzezania. Poddawała się dlatego zabiegom,

⁸ Por. Polybius, *Historiae*, I—IV, Leipzig 1880—1905, 26, 10; E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig 1909 s. 190 n. Charakterystykę króla Antiocha IV Epifanesa zob.: F. M. Abel, *Antiochus Epiphanes. Vivre et Penser I*, „Revue Biblique” 50 (1941), ss. 241—253.

⁹ Por. Iz 28, 15; 30, 1—7; Jr 2, 16; Ez 16, 25.

¹⁰ 2 Mch 4, 9; por. E. Bickermann, *Der Gott der Makkabäer*, Berlin 1937 ss. 61—63.

¹¹ Por. C. Spicq, *Gymnastique et morale*, w: *Les épîtres pastorales*, pr. zb., Paris 1947 ss. 151—162.

które miały likwidować jego ślady. Obrzezanie było przecież znakiem przymierza z Bogiem¹², dlatego Autor mówi, że „odpadli od świętego przymierza. Sprzęgli się też z poganami i zaprzędali się (im), aby robić to, co złe” (1 Mch 1, 15)¹³.

Drugim sposobem wynaradawiania był gwałt, przemoc i podstęp stosowany przez Antiocha IV Epifanesa. Widać to na przykładzie walki o urząd arcykapłański między Jazonem a Menelaosem, który płacąc królowi więcej niż Jazon, otrzymał godność arcykapłańską¹⁴. Jazon chcąc zemścić się za swoją porażkę, napadł na miasto i wymordował jego mieszkańców¹⁵.

W roku 169 Antioch dowiedział się o rozruchach w Jerozolimie. Sądząc, że skierowane są przeciw niemu, wycofał się z Egiptu i wyruszył na Jerozolimę, żeby wyrzucić zemstę. „Kiedy wieść o tym, co się stało dotarła do króla, nabrał on przekonania, że Judea od niego odpada. Opuścił więc Egipt, a w duszy podobny do dzikiego zwierza zbrojną ręką wziął miasto. Żołnierzom swoim rozkazał wycinać bez litości tych, którzy wpadną im ręce i zabijać tych, którzy uciekną do domów. Nastąpiła więc rzeź młodych i starych, zagłada młodzieży, kobiet i dzieci, mordowanie dziewczic i niemowląt” (2 Mch 5, 11—13).

Rozmiar klęski powiększył się jeszcze bardziej przez rabunek i zbezszeczenie świątyni. „Antioch odważył się wkroczyć i do najświętszej na całym świecie świątyni, mając za przewodnika Menelaosa, zdrajcę praw i ojczyzny, i w swe nieczyste ręce chwycił święte naczynia. Co inni królowie złożyli dla powiększenia chwały tego miejsca i dla jego uczczenia, on zabrał bezecnymi rękoma” (2 Mch 5, 15—16)¹⁶. Ponadto zabronił obrzezywać dzieci. Tych, którzy nie poddali się jego rozkazom chłostano i przybijano do krzyży, żony ich duszono, a dzieci przywiązywano do szyi umierających rodziców¹⁷.

W niedalekiej przyszłości spadła na Jerozolimę nowa klęska. Dwa lata po zrabowaniu świątyni Antioch rozkazał spalić miasto i wybudować na jego terenie fortyfikację dla swojego wojska. Zniszczenia Jerozolimy dokonał Apoloniusz, który podstępem wyprosił otworzenie miasta zapewniając, że przychodzi w celach pokojowych. Po wejściu wojsk do miasta „rozkazał swoim żołnierzom chwycić za broń. Wszy-

¹² Rdz 17, 9—14; Wj 24, 3—8; por. A. Medebielle, *L'expiation dans l'AT et NT*, Paris 1924 s. 25; A. G. Barrois, *Manuel d'archeologie biblique*, Paris 1953, II, 24; Le Roy, *La religion des primitifs*, Paris 1911 s. 236.

¹³ Por. E. Schürer, jw. s. 195 n.

¹⁴ Por. E. B. Allo, *St. Paul. Première épître aux Corinthiens*, Paris 1934 s. 172 nn.

¹⁵ 2 Mch 5, 5—7; por. D. de Bruyne, *Notes de philologie biblique*, „Revue Biblique” 30 (1921), s. 409.

¹⁶ D. de Bruyne, *Argarizin*, „Revue Biblique” 30 (1921), ss. 405—407.

¹⁷ Por. J. Flawiusz, jw. ss. 583—584 (12, V, 4).

stłkich tych, którzy wyszli na widowisko, kazał wymordować, a potem wpaść z bronią do miasta i wielu położył trupem” (2 Mch 5, 25—26).

Po zdobyciu Jerozolima została doszczętnie zrabowana, a następnie spalona. Wiele niewiast i dzieci zabrano do niewoli. Według Józefa Flawiusza w pobliżu świątyni Apoloniusz przystąpił do budowy zamku Akry, który stał się ośrodkiem hellenizacji¹⁸. Akra stała się również miejscem, skąd napadano na Żydów przybywających do świątyni. W ten sposób żołnierze syryjscy przeszkadzali w wykonywaniu kultu Bożego. Namawiali równocześnie do przyjęcia obyczajów greckich i religii pogańskiej¹⁹. Autor natchniony pisze, iż to właśnie „przez nich puciekali mieszkańcy Jeruzalem i stało się ono siedzibą cudzoziemców, dla własnych obywateli stało się obcym miastem i własne dzieci musiały je opuścić. Świątynia spustoszona, jak gdyby pustynia, uroczystości przemieniły się w płacz, szabaty jej stały się pośmiewiskiem, a cześć jej wniwecz się obróciła” (1 Mch 1, 38—39).

Punktem szczytowym wynaradawiania Żydów był dekret Antiocha IV Epifanesa o następującej treści: „Wszyscy mają być jednym narodem i niech każdy zarzuci swoje obyczaje” (1 Mch 1, 41—42). Celem rozporządzenia było zjednoczenie ogromnego państwa przez ujednoczenie przepisów obowiązujących w całym kraju. Dekret przyjęły wszystkie narody, oprócz Żydów, choć i wśród nich znaleźli się zdrajcy²⁰. Wspomniany dokument nakazywał, aby „sporządzono ołtarze, święte gaje i posągi bożków oraz składano ofiarę mięso świń i innych nieczystych zwierząt, żeby synów swoich pozostawiali bez obrzezania” (1 Mch 1, 47—48). Wykonywanie powyższych czynności równało się znieważeniu świątyni i Żydów poświęconych Bogu. Prowadziło nieuchronnie do oderwania Żydów od Prawa Mojżeszowego. Sankcją za niezachowywanie dekretu była kara śmierci²¹.

Dekret królewski spotkał się ze sprzeciwem tylko w Judei, dlatego król ustanowił tam dozorców. Mieli oni czuwać nad jego wypełnieniem. Obowiązkiem ich było przechodzić z miasta do miasta i pilnować,

¹⁸ Por. tamże; U. Fic, *Syjon — miasto Dawidowe w świetle tekstów i wykopalisk*, Lwów 1933 ss. 82—90; L. H. Vincent, *Acra*, „Revue Biblique” 43 (1934), ss. 205—230.

¹⁹ 1 Mch 1, 36—37; por. G. Ricciotti, *Dzieje Izraela*, Warszawa 1956 ss. 645 nn.; E. Dąbrowski, *Nowy Testament na tle epoki*, Poznań 1958 ss. 171—173; F. Millow, *The Back ground of the Maccabean Revolution: Reflections on Martin Hengels Judaism and Hellenism*, „Journal of Jewish Studies” (London) 29 (1978), ss. 1—21.

²⁰ 1 Mch 1, 43—49; por. E. Bickermann, *Une proclamation seleucide relative au temple de Jerusalem*, „Syria” (Revue d'art oriental et d'archéologie) 25 (1946—1948), ss. 67—85.

²¹ 1 Mch 1, 43—49. O stosunku Antiocha IV do religii zob. F. Taeger, *Charisma*, Stuttgart 1957, t. 1 ss. 319—320.

zeby wszyscy złożyli pogańskie ofiary²². Według Józefa Flawiusza gotowych na śmierć znalazło się niewiele. Wielu natomiast chcąc ratować swoje życie, „dobrowolnie a niektórzy ze strachu” złożyli pogańskie ofiary albo też ukrywali się w niedostępnych dolinach, na pustyni i w górach²³.

Największą profanacją w oczach Żydów było przeznaczenie świątyni jerozolimskiej dla kultu Jowisza Olimpijskiego²⁴. Wzniesiono bowiem 8 grudnia 167 roku przed Chr. na ołtarzu całopalenia ołtarz pogański (1 Mch 1, 53—54). Autor nazywa ten ołtarz „obrzydliwością spustoszenia” i dodaje, że „w okolicznych miastach judzkich pobudowano także ołtarze — ofiary kadzielne składano nawet przed drzwiami domów i na ulicach. Księgi Prawa, które znalezione, darto w strzepy i palono ogniem. Wyrok królewski pozbawiał życia tego, u kogo gdziekolwiek znalazła się Księga Przymierza albo jeżeli ktoś postępował zgodnie z nakazami Prawa” (1 Mch 1, 54—57)²⁵.

Wielu Żydów mimo groźby śmierci wytrzymało w wierności Prawu Mojżeszowemu. Nie chcąc zerwać przymierza zawartego z Bogiem, odmawiali spożywania pokarmów z nieczystych zwierząt (1 Mch 1, 62). Według Józefa Flawiusza „żony ich i dzieci, które obrzezali wbrew woli królewskiej duszono”²⁶. Taki stan rzeczy nie mógł więc pozostać bez reakcji ze strony Izraelitów. Zaczął formować się ruch oporu, na którego czele stanął Matatiasz. Autor natchniony charakteryzując tę sytuację, mówi lapidarnie, że nad Izraelem zawisnął „silny gniew Boży”²⁷.

2. TŁO LITERACKIE

Tło literackie Ksiąg Machabejskich tkwi niewątpliwie w dużej mierze w kulturze hellenistycznej. To właśnie kultura i religia hellenistyczna miały zapobiec rozpadowi ówczesnego państwa. Ich zetknięcie się z judaizmem dało w rezultacie początek powstaniom machabejskim²⁸.

Forma literacka Ksiąg Machabejskich określana jest jako historia państwowa. Była szeroko używana w świecie helleńskim. Charakteryzowało ją odwoływanie się do uczuć i wyobraźni czytelnika. Zamiarem

²² 1 Mch 1, 51; por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, Poznań 1961 s. 59.

²³ J. Flawiusz, jw.

²⁴ 1 Mch 1, 59; por. G. Ricciotti, jw. ss. 646—647.

²⁵ Por. B. Rigaux, *O obrzydliwości spustoszenia*, „Biblica” 40 (1959), ss. 675—683.

²⁶ J. Flawiusz, jw.

²⁷ 2 Mch 5, 17; 6, 12; 1, 18; 8, 5. Por. E. Dąbrowski, jw. ss. 176—178.

²⁸ Por. H. Joseph, *Chanukka*, w: *Jüdisches Lexikon* 1, 1326—1328.

autora historii patetycznej było poruszyć czytelnika, a użyte przezeń środki stanowiły uznane konwencje literackie. Stąd żarliwe przemowy, język dobitny, kontrastowość opowiadań, styl kwiecisty. Autor stara się podkreślić znaczenie opisywanych zdarzeń, pomija natomiast szczególności, których wymagałby opis ściśle historyczny²⁹.

Celem hellenizmu było między innymi rozpowszechnienie języka greckiego. Nie był to jednak klasyczny język grecki z IV wieku przed Chr. Kształtował się on pod wpływem innych środowisk twórczych, a mianowicie Aleksandrii i Pergamonu. Używanie nowego języka greckiego wpływało niewątpliwie na kulturę podbitych ludów³⁰. Wytworzył się język ludowy (koinè), którym posługiwano się w całym basenie Morza Śródziemnego. Kultura hellenistyczna wydała spośród siebie wielu poetów, uczonych i pisarzy. Język grecki dobrze był znany i rozpowszechniony wśród wykształconych Żydów. Ludzie prości, natomiast zwłaszcza mieszkający na wsi, posługiwali się językiem aramejskim (zw. syryjskim). Kulturę hellenistyczną upowszechniały w dużym stopniu gimnazja, gdzie uczono sztuki czytania i pisania, a także muzyki, gramatyki, wymowy i filozofii. Na ten język zaczęto w Egipcie tłumaczyć teksty Pisma św.

Omawiając tło literackie Pierwszej Księgi Machabejskiej, należy zwrócić uwagę właśnie na fakt istnienia jej w języku greckim³¹, a także na jej specyficzny charakter i ducha Starego Testamentu. Przejawia się to przede wszystkim w hymnach i opisach Autora natchnionego. Grecyzna księgi, choć nie jest klasycznym językiem Ateńczyków z IV wieku przed Chr., jest poprawna. W budowie zdań tłumacz wzorował się na hebrajskim tekście Starego Testamentu³². W księdze jest sporo hebraizmów.

Na szczególną uwagę zasługują pieśni i hymny, które zawiera Pierwsza Księga Machabejska. Są one wzorowane na poezji Starego Testamentu. W pieśniach Autor natchniony wychwala czyny swych bohaterów, hymnami natomiast zaczyna i kończy dzieło.

W pieśniach zawarł ból z powodu klęsk i niewoli. W jednej z nich pisze:

„Na Izraela zaś spadła głęboka żaloba
po wszystkich ich siedzibach;
narzekali przełożeni i starsi,

²⁹ Por. W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, Warszawa 1962 ss. 288—289.

³⁰ Por. G. Bardy, *Hellenisme*, w: *Dictionnaire de la Bible. Supplément 3*, 1948.

³¹ Tekst grecki zachował się w 40 rękopisach. Trzy z nich są uncjalne: Sy-naicki z IV w., Aleksandryjski z V w. i Wenecki z VIII w.

³² Por. P. Joüon, *Quelques hebraïsmes de syntaxe le premier livre des Mac-cabees*, „Biblica” 3 (1922), ss. 203—209.

dziewczęta i młodzieńcy opadli z sił,
 a piękność niewiast zniknęła.
 Każdy małżonek począł lamentować,
 i płakała ta, która siedziała na małżeńskim łożu.
 Ziemia wzruszyła się nad tymi, którzy na niej mieszkali,
 a cały dom Jakuba okrył się wstydem" (1 Mch 1, 25—28)³².

Jest to prawdopodobnie pieśń ludowa. Opisuje ból z powodu sprofanowania świątyni i wymordowania mieszkańców Jerozolimy. Na całego „Izraela padła głęboka żałoba” Wszystkie stany: przełożeni, starsi, dziewczęta, młodzieńcy, niewiasty i małżonkowie narzekają na ciężką sytuację. Ze wszystkimi razem wzruszyła się ziemia, gdyż „dom Jakuba okrył się wstydem”.

Autor pieśni wiele miejsca poświęcił bohaterskim czynom Machabeuszów. Pisze między innymi o tym, że: „utworzyli oni wojsko i w gniewie uderzyli na grzeszników, a w swej zapalczywości — na ludzi wiarołomnych, reszta zaś szukała ratunku w ucieczce do pogan” (1 Mch 2, 44).

Autor ze wzruszeniem wspomina dni, kiedy Matatiasz utworzył wojsko i rozpoczął zbrojną walkę. Opisu tych walk dokonał przy pomocy poezji. Żal po bohaterskiej śmierci Judy wyraża piękny dwuwiersz:

„Jak mógł paść bohater,
 który wybawił Izraela?” (1 Mch 9, 21)³⁴.

W Pierwszej Księdze Machabejskiej, w jednym z początkowych rozdziałów znajduje się hymn na cześć Judy Machabeusza:

„On rozprzestrzenił chwałę swego ludu.
 Przywdział bowiem na siebie pancerz jak olbrzym,
 przepasał się wojennym orężem i rozpoczął wojnę,
 ochraniając wojsko swym mieczem.
 W czynach swoich był podobny do lwa,
 do lwiatka, które ryczy (rzucając się) na zdobycz.
 Ścigał bezbożnych i tropił ich,
 a na pastwę płomieni oddał tych, którzy niepokoiли
 jego naród.
 Bezbożni ze strachu przed nim byli przerażeni,
 i drżeli wszyscy, którzy bezbożnie postępowali,
 a on wybawiał i szczęście mu sprzyjało.
 Wielu królów rozgniewał na siebie,

³² Por. 1 Mch 1, 38—42; 2, 7—13; 3, 3—9; 14, 4—14. Przytoczona pieśń stanowi kompozycję zbliżoną do Trenów proroka Jeremiasza.

³⁴ Por. 2 Sm 1, 10—27 — pieśń Dawida na cześć Saula i Jonatana.

ale Jakub cieszył się z jego czynów
i aż na wieki błogosławioną pozostanie jego pamięć.
Przeszedł przez judzkie miasta
i wygubił w nich ludzi bezbożnych,
i odwrócił gniew (Boży) od Izraela.
Aż na krańcach ziemi było znane jego imię,
i tych zgromadził, którzy mieli zginąć". (1 Mch 3, 3—9)³⁵.

Treść hymnu koncentruje się wokół Judy, który orężem okrył chwałą siebie i naród. W walce był podobny do lwa, co przynosi mu wielki zaszczyt³⁶. Juda walczył nie tylko z wrogami zewnętrznymi, ale i z tym, których miał w łonie swego narodu (1 Mch 5, 5—44; 2 Mch 8, 33). „Wielu królów” — jest wyrażeniem poetyckim. Odnosi się przede wszystkim do Antiocha IV Epifanesa, Antiocha V Eupatora i Demetriusza I Sotera, z którymi walczyli Izraelici. Juda swoim męstwem wywalczył wolność i swobodę religijną. Inną jego zasługą było wypędzenie z miast i kraju pogan i przestępców. O jego czynach wiedzano „aż na krańcach i ziemi”³⁷.

Przy końcu Księgi, o której mowa, umieszczony został hymn na cześć Szymona:

„Jak długo Szymon żył, w kraju panował pokój.
Starał się on dla swojego narodu o to, co dobre.
Władanie jego im się podobało,
a także chwała jego — po wszystkie dni.
Przy całej swej chwale zdobył Jafę na port
i uczynił przystęp do wysp zamorskich,
rozszerzył granice swojego narodu
i objął władzę nad krajem.
Zebrał wielką liczbę niewolników,
opanował Gezer, Bet-Sur i zamek, usunął stamtąd wszelką
nieczystość,
a nie było takiego, kto by mu się sprzeciwił.
Spokojnie uprawiali swą ziemię,
a ziemia wydawała plony,
drzewa zaś na polu — owoce.
Starcy siedzieli na ulicach,
wszyscy opowiadali o szczęściu,
młodzieńcy zaś przywdziewali wspaniałe szaty
i wojenne zbroje.

³⁵ Por. Ch. Burney, *An Acrostic Poem in Praise of Judas Maccabaeus*, „The Journal of Theological Studies” 21 (1920), ss. 319—325.

³⁶ Por. Rdz 49, 9; Lb 23, 24; 2 Sm 1, 23; 17, 10; 1 Krn 12, 9.

³⁷ Por. Ch. Burney, *iw.* ss. 320—325.

Miastom dostarczał żywności
i odbudowywał je, żeby były twierdzami,
do tego stopnia, że imię jego z chwałą
było wspominane aż na krańcach ziemi.
Swojemu krajowi zapewnił pokój,
a Izrael cieszył się bardzo i radował” (1 Mch 14, 4—11).

Prawdopodobnie jest to pieśń ludowa, w której Autor naśladuje błogosławieństwo Jakuba³⁸. Forma hymnu jest poetycka. Wskazuje na to struktura metryczna, paralelizmy i specyficzne słownictwo. Stanowi on doskonałą jedność, o czym świadczy proporcja wierszy poświęconych osiągnięciom Szymona.

Treść Pierwszej Księgi Machabejskiej obraca się w dużej mierze wokół wojen prowadzonych przez Machabeuszów w celu wyzwolenia narodowego i religijnego. Poczesne miejsce zajmują więc opisy stoczonych bitew. Autor ujął je w dość charakterystycznej szacie literackiej. W niektórych, opowiadaniach ogranicza się do tego, co w bitwie najważniejsze. Na przykład obraz jednej z nich przedstawia w sposób schematyczny, wypunktowując tylko momenty istotne. Nie interesują go szczegóły:

„Ziemia zadrżała od krzyku, jaki wydały wojska, bitwa trwała od rana aż do wieczora. Wtedy Juda zauważył, że Bakchides i główna część wojska są po prawej stronie. Wszyscy odważnie zebrali się koło niego i prawe skrzydło zostało przez nich starte. Ścigano ich aż do podnóża góry. Gdy ci, którzy byli na lewym skrzydle, zobaczyli, że prawe skrzydło zostało starte, odwrócili się i szli z tyłu, w ślad za Judą i jego żołnierzami” (1 Mch 9, 13—16)³⁹.

„Wtedy Szymon z pośpiechem przyprowadził swoich żołnierzy i uderzył na falangę (piechoty), gdyż konnica już się rozproszyła. (Wrogowie) zostali przez nich starci i uciekli” (1 Mch 10, 82)⁴⁰.

W obydwóch wypadkach Autor podkreśla taktykę wojenną: oskrzydlenie wojska, likwidację oporu i ściganie rozbitków, walkę z konnicą, a po jej rozproszeniu z piechotą. Nie wdaje się w szczegółowe opisy bitew. Stwierdza fakt: „Wrogowie zostali przez nich starci i uciekli”

Innym razem opis bitew jest dokładny i szczegółowy: „Wtedy Juda razem ze swym wojskiem nagle zmienił swoją drogę (i poszedł) przez pustynię do Bosorra, zdobył miasto, wszystkich mężczyzn zabił ostrzem miecza, zabrał wszystkie łupy na nich zdobyte, a miasto spalił. W nocy zaś wyruszył stamtąd, i udali się w stronę twierdzy. Rankiem, gdy

³⁸ Por. Rdz 49, 1—27; S. Łach, *Księga Rodzaju. Komentarz*, Poznań 1962 ss. 535—544.

³⁹ Por. J. Simons, *The Geographical and Topographical Texts of the Old Testament*, Leiben 1959 s. 412.

⁴⁰ Por. 1 Mch 1, 29—32; 3, 10—12; 5, 3; 5, 6—8; 6, 31—32; 6, 33—47.

podnieśli oczy, oto (zobaczyli), jak wojsko liczne, nieprzeliczone, doprowadzało drabiny i maszyny oblężnicze, aby zdobyć twierdzę. Już zaczęli z nimi walkę. Gdy Juda zobaczył, że bitwa już zaczęta, a zgiełk z miasta od trąbienia i okrzyków wzniósł się aż do nieba, powiedział do żołnierzy swego wojska: Walczcie dzisiaj w obronie swych braci! Trzema oddziałami zaszedł ich od tyłu, podczas gdy grano na trąbach i odmawiano modlitwy. Wtedy wojsko Tymoteusza poznało, że to jest Machabeusz, i uciekło przed nim" (1 Mch 5, 28—34)⁴¹.

W opisie powyższym można zauważyć takie szczegóły jak: zmiana kierunku marszu⁴², wymordowanie mężczyzn, zabranie łupów i spalenie miasta, jak również szybki przemarsz wojsk z odsieczą pod mury następnej twierdzy Datema. Nieprzyjaciel szykował już drabiny i sprzęt oblężniczy, nie spodziewając się zupełnie tak gwałtownego zaskoczenia od tyłu. Autor pisze o takich szczegółach jak wielki krzyk obleżonych przez wojska Tymoteusza, głos trąb, nawoływania się do walki, wielki zgiełk. Również drobiazgowo podany jest sposób ataku wojsk Judy: zachęta wodza, ustawienie w trzech szeregach do ataku, głośna modlitwa żołnierzy, głos trąby i wreszcie ucieczka w popłochu wojsk nieprzyjacielskich.

Szczegóły opisów przemawiają za tym, że Autor brał udział osobiście w niektórych walkach, albo przynajmniej był naocznym świadkiem opisywanych wydarzeń. Różnice w sposobie opisu bitew są znaczne. Jedne ujęte są drobiazgowo, niemal w powieściowe szczegóły, drugie zaś zawierają ogólnikowe informacje o wojsku i wynikach walki. Stanowią opis historyczny.

W odrębną szatę literacką ujął autor modlitwy i mowy. Oto jedna z modlitw zanoszonych przez Izraelitów do Boga: „i wołali do Nieba słowami: Co mamy czynić z tymi? Gdzie ich zaprowadzić? Świątynia Twoja została podeptana i znieważona, a kapłani Twoi (trwają) w żalobie i poniżeniu. A oto jeszcze poganie zebrali się przeciwko nam, aby nas zniszczyć całkowicie. Ty wiesz, jakie oni mają przeciw nam zamiary. Jak będziemy mogli ostać się przed nimi, jeżeli Ty nas nie wspomóżesz" (1 Mch 3, 50—53)⁴³.

W modlitwach zawsze zawarta jest prośba o zwycięstwo nad wrogami świątyni i ludu wybranego, który pragnie zachować Prawo w całej rozciągłości. Formą modlitwy jest głośne wołanie, rozdarcie szat, posypanie głów popiołem (1 Mch 11, 71), składanie ofiar (1 Mch 12, 11).

Mowy wygłaszane były przy różnych okazjach. W ten sposób za-

⁴¹ Por. F. M. Abel, *Topographie des campagnes maccabees*, „Revue Biblique" 32 (1923), s. 510.

⁴² Zawrócił z drogi do Datema i udał się w kierunku Bosora, dzisiejszego Bustra eski-Sam.

⁴³ Por. 1 Mch 11, 71; 12, 11; por. także: F. M. Abel, *Topographie...*, jw. ss. 506 n.; F. X. Kugler, *Von Moses bis Paulus*, Münster 1922 ss. 366 n.

chęcano wojsko do walki z wrogiem w obronie ojczyzny, wychwalano potęgę Boga i męstwo wodza. Nakazywano też posłuszeństwo wobec nowego przywódcy (1 Mch 2, 7—10; 3, 18—22; 13, 3—6)⁴⁴.

„Oto wasz brat Szymon. Wiem, jest on człowiekiem rozważnym. Jemu będziecie posłuszni po wszystkie dni, bo on będzie wam zastępował ojca, a Juda Machabeusz, który od samej młodości odznacza się nadzwyczajną siłą, będzie dowódcą waszego wojska i będzie prowadził wojnę z ludami. Wy więc ściągajcie do siebie tych wszystkich, którzy przestrzegają Prawa, i w imieniu swego ludu wykonajcie pomstę! Ściśle odpląćcie poganom, a trzymajcie się przepisów Prawa!” (1 Mch 2, 65—68).

Teksty modlitw i przemówień autor podaje dosłownie. Trudno ustalić ich źródło. Mogą być przezeń pisane z pamięci. Znał ich teksty, a następnie spisał w księdze. Równie dobrze mógł je przepisać z dokumentów archiwalnych, do których miał swobodny dostęp⁴⁵, albo też sam je ułożył sądząc, że nie inaczej należało mówić wodzowi przed bitwą do żołnierzy, czy też modlić się w wyjątkowych okolicznościach.

Autorowi nie obca jest również psychika ówczesnego człowieka. Wnika głęboko w przeżycia i stany psychiczne ludzi, o których pisze. Czyny ich to nie tylko rezultat zachodzących okoliczności, ale również nastrojów i przeżyć bohaterów⁴⁶. Jednak ostatecznym celem autora było przekonanie czytelnika o potędze i wielkości Boga, który jest głównym sprawcą ich chwalebnej historii.

Reasumując uwagi odnośnie podłoża literackiego Pierwszej Księgi Machabejskiej, można je ująć w następujące stwierdzenia:

— W tekście księgi można wyodrębnić pewne rodzaje literackie koncentrujące się wokół pieśni, hymnów, modlitw, przemówień oraz dokumentów archiwalnych i opisów bitew czy wojen.

— Autor o wydarzeniach stara się mówić krótko i rzeczowo, pisze zdaniami zwięzłymi i łączy je ze sobą w prosty sposób.

— Opisy jego zbliżone są do opisów greckich⁴⁷, choć zachowuje własny styl pisania.

— Autor zdradza dobrą znajomość psychiki ludzkiej oraz doskonałe posługiwanie się materiałem historycznym. W rezultacie dało to dzieło zwarte o strukturze literackiej głęboko osadzonej w źródłach historycznych i mentalności własnego środowiska.

⁴⁴ Por. P. Heinisch, *Die Trauergebräuche bei den Israeliten*, „Biblische Zeitfragen” 13 (1931), ss. 7 n.

⁴⁵ 1 Mch 14, 49; por. F. Gryglewicz, *iw.* s. 204.

⁴⁶ Zob. 1 Mch 3, 30 n.; 4, 27; 5, 54; 6, 8—13; 7, 35—38; 9, 6; 10, 26; 12, 28; 13, 7.

⁴⁷ Opisy wydarzeń znajdują swoje potwierdzenie między innymi u Polibiusza, Appiana, Diodora S., Liwiusza, Justyna i Flawiusza.

Tło literackie Drugiej Księgi Machabejskiej jest nieco odmienne od Pierwszej. Uzależnione jest to od Autora, jego wykształcenia i sposobu pisania. Autorem Drugiej Księgi Machabejskiej był człowiek o mentalności faryzejskiej, wykształcony przez retorów greckich prawdopodobnie w szkole aleksandryjskiej. Księga jest streszczeniem obszernego dzieła Jazona z Cyreny. Streszczenie obejmuje nawet opis męczeństwa Eleazara i siedmiu synów wraz z ich matką. Znacznie streszczone są również opisy bitew, które Autor sprowadził do kilku danych: modlitwa przed bitwą, po bitwie, liczba żołnierzy nieprzyjacielskich, zwłaszcza zabitych. Streszczając dzieło Jazona, robił z niego wyciągi fragmentów, które były mu potrzebne. Inne natomiast pomijał. Skutkiem takich zabiegów literackich jest niejednokrotnie brak powiązań między niektórymi fragmentami⁴⁸.

Autor rozpoczyna księgę od włączenia dwóch odpisów listów wysłanych z Jerozolimy do rodaków Egipcie. Włączył je na początku księgi jako wstęp⁴⁹. Ich treść obraca się wokół świątyni jerozolimskiej, zachęty skierowanej do braci w Egipcie, którzy powinni uroczyście obchodzić Święta Poświęcenia Świątyni.

Świątynia w Leontopolis, zbudowana około roku 170 przed Chr. była bowiem odłączona od jerozolimskiej. Jej arcykapłani pochodzili z rodu Oniasza, natomiast arcykapłani w Jerozolimie byli hellenistami. Nie pochodzili z rodu Aarona. Godność arcykapłańską nabywali za pieniądze u królów syryjskich. Najczęściej byli to ludzie niegodni. Autor listów podnosi wysoką godność świątyni jerozolimskiej i zachęca w liście drugim do uroczystego obchodzenia Święta Oczyszczenia Świątyni.

Autor położył specjalny nacisk na literacką stronę swego dzieła. Grecyzna pisarza odznacza się wysokimi walorami językowymi. Jest prawie wolna od hebraizmów. Księga powstała prawdopodobnie w Jerozolimie. Język Drugiej Księgi Machabejskiej ma szereg cech charakterystycznych, takich jak wyrażenia poetyckie (2 Mch 4, 41—47), opisy (2 Mch 3, 33; 4, 28; 8, 29), wyrażenia greckie (2 Mch 4, 37—40; 6, 12), semityzmy (2 Mch 1, 1; 15, 14)⁵⁰.

Podobnie jak w Pierwszej Księdze Autor umieścił hymny pochwalne na cześć Judy i Szymona, tak w Drugiej na wielu miejscach opiewa bohaterstwo i zasługi Judy. Określa go następującymi zwrotami:

⁴⁸ Np. 2 Mch 12, 10; por. G. Schumacher, *Across the Jordan*, London 1866 ss. 157—166.

⁴⁹ 2 Mch 1, 1—9; 1, 10—2, 18; por. E. Bickermann, *Ein Jüdischer Festbrief*, „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft” 32 (1933), ss. 233—254; F. M. Abel, *Les lettres*, „Revue Biblique” 53 (1946), s. 523; M. J. Lagrange, *Evangile selon les Hebreux*, „Revue Biblique” 31 (1922), s. 341.

⁵⁰ Por. J. B. Waltz, *Die Fürbitte der Heiligen*, Freiburg im Breisgau 1927 s. 32.

„Pierwszy pochwycił za broń” (11, 7)

„był dla pogan niezwyciężony” (8, 5).

„Zachęceni słowami Judy, które były bardzo piękne i mogły zapalić do męstwa” (15, 17).

„Wszystko szczęśliwie doprowadził do końca, do czego się zabrał z bronią” (10, 23).

„Nie uczynił nic przeciwko sprawiedliwości” (14, 28).

„Uczyniwszy zaś składkę pomiędzy ludźmi, posłał do Jerozolimy, aby złożono ofiarę za grzech. Bardzo pięknie i szlachetnie uczynił” (12, 43).

„Oni to wzięli Machabeusza pomiędzy siebie, osłonili własną bronią i tak strzegli go od ran” (10, 30).

„Jeremiasz wyciągnął swoją prawicę, aby podać Judzie złoty miecz, powiedział słowa: Weź święty miecz, dar od Boga, przy jego pomocy pokonasz nieprzyjaciół” (15, 15—16).

„Całkowicie się poświęcił, ciałem i duszą pierwszy walczył w obronie obywateli, który zachował młodzieńczą życzliwość dla swych współrodaków” (15, 30).

Słownictwo księgi jest bogate. Wiele słów użytych jest wyłącznie jeden raz. Styl pisania jest rozwlekły i kwiecisty. Zdania są dłuższe i piękniej budowane, aniżeli w Pierwszej Księdze. Językiem greckim Autor posługuje się bardzo swobodnie. W zdaniach można zauważyć pewną rytmikę⁵¹. Stylem barwnym i kwiecistym Autor pragnie związać czytelnika uczuciowo z wydarzeniami, o których pisze. W tym celu oświetla wszystko jaskrawo i żywymi kolorami. Szuka tragicznych efektów oraz cudownych rozwiązań trudnych sytuacji. W opisie prześladowań uwydatnia ich okrucieństwo i bohaterstwo prześladowanych tak, że czytelnik jest zdumiony wielkością bohaterów. Czytelnika zaciekawia przez zestawienie amtyteż. Styl opisów jest napuszony przez użycie wielu przymiotników. Stąd w rezultacie niektóre zdania nie są ze sobą powiązane (np. 2 Mch 13, 19; 13, 21—22). Styl całej księgi jest rozwlekły.

Rodzaj literacki Drugiej Księgi Machabejskiej F. Abel nazwał historią patetyczną⁵². Ten rodzaj literacki miał uwydatnić: objawienie mocy Bożych i cudowne wspomaganie bohaterów przez Boga. Autor pisząc historię w tym stylu, położył duży nacisk na objawienia oraz pomoc, jakiej Bóg bezpośrednio lub też przez aniołów udzielił Judzie i jego żołnierzom.

⁵¹ Por. Ch. Mugler, *Remarque sur le second livre des Maccabees. La statistique des mortes et la question de l'auteur*, „Revue de l'histoire et de philosophie religieuses” 21 (1931), s. 442.

⁵² Por. F. M. Abel, *Les livres des Maccabees (Etudes bibliques)*, Paris 1949 s. 147.

Druga Księga Machabejska nie jest dalszym ciągiem Pierwszej Księgi. Autor w tekście zacytował tylko pięć dokumentów⁵³. Ich treść i styl odpowiadają sytuacji, do jakiej się odnoszą.

Podawanie wysokich liczb nieprzyjacielskich żołnierzy należało do właściwości tego rodzaju literackiego, który księga reprezentuje. W ten sposób autor osiąga zamierzony cel: podziw czytelnika dla bohaterstwa wybranego narodu i Bożej mocy.

Jak słusznie zauważa jeden z biblistów⁵⁴, Druga Księga Machabejska jako historia patetyczna tym różni się od analogicznych rodzajów literackich w piśmiennictwie greckim, że nie jest dziełem o charakterze politycznym, lecz religijnym.

VALORI KERIGMATICI DEI LIBRI DEI MACCABEI (1). — SFONDO STORICO-LETTERARIO

Riassunto

I Libri dei Maccabei, pur avendo un'ispirazione prettamente religiosa, presentano un carattere kerigmatico. Kerigma come termine significa, infatti, proclamazione della parola a nome di Dio. In contesto biblico-teologico esprime il messaggio salvifico, tramandato nell'azione missionaria verso egli Ebrei e i pagani, comandata da Dio Rivelatore.

L'articolo intende mostrare il messaggio salvifico rivolto al popolo eletto, espresso nei Libri dei Maccabei. Il tema nella presente parte dell'articolo (la prima) viene solo annunciato e inserito nello sfondo storico-letterario. Questa introduzione risulterà indispensabile per poter cogliere il kerigma contenuto nei libri attraverso suggerimenti didattici religioso-morali, la problematica dottrinale e sociale, il sacrificio per i morti, e soprattutto il martirio di Eleazaro e dei sette fratelli Maccabei insieme a loro madre — come verrà mostrato nelle parti successive, che compariranno nei prossimi numeri di „Dissertationes Paulinorum”

Lo sfondo storico si delinea attorno al problema dell'ellenismo e del conseguente processo di ellenizzazione degli Ebrei. L'ellenizzazione suscitava ribellione da parte degli Israeliti, fedeli alla legge di Mosè. L'assetto letterario dei Libri dei Maccabei dipende dalla cultura ellenistica, che tentava di dominare la forte tradizione religiosa del popolo eletto. La presentazione di questi due elementi permette di collocarsi nel problema del kerigma, contenuto in questi Libri Sacri.

Traduzione di Bazyli Degórski OSPPE

⁵³ *List króla Antiocha IV do Żydów* (9, 19—27), *List Lizjasza do Żydów* (11, 17—21), *List króla Antiocha V Eupatora do Lizjasza* (11, 22—26), *List króla Antiocha V Eupatora do Żydów* (11, 27—33), *List legatów rzymskich do Żydów* (11, 34—38).

⁵⁴ J. Oberski, *II Knjiga Makabejska*, Zagreb 1965 kap. 29.